

Lyrische zielsvriendinnen

Over de 'ideale vorm van vriendschap' en hoe deze zich kenbaar maakt in vroegmoderne poëzie van vrouwelijke schrijfsters.

Ilona Smolders

Bachelor Eindwerkstuk

Ilona Smolders

Universiteit Utrecht

Studentnummer: 3217329

Nederlandse taal-en cultuur

Docent: E. Stronks

Richting: Vroegmoderne Letterkunde

Juli 2013



Dit onderzoek bestudeert zielsvriendschap tussen schrijvende vrouwen in de vroegmoderne tijd. Allereerst wordt de term gedefinieerd, waarna de verschillende aspecten ervan toegepast worden op gedichten van dichters uit de late zeventiende eeuw. Het onderzoek brengt in kaart op welke manier de schrijfsters in hun gedichten uiting gaven aan vriendschap. Deze gegevens leiden tot een antwoord op de vraag wat zielsvriendschap is, hoe zij zich onderscheidt van andersoortige vriendschap en of deze is terug te vinden in vroegmoderne poëzie.



Inhoudsopgave

Inhoudsopgave	1
Inleiding	2
1. Vriendschap: een geschiedenis	8
1.1 Vriendschappen tussen vrouwen	9
2. Geleerde hartsvriendinnen: Cornelia van der Veer en Catharina Questiers	13
2.1 Persoonlijke levens en schrijverschap	13
2.2 De Lauwerstrijd	15
2.2.1 <i>Aan juffr. Cornelia van der Veer, Met een Lauwerkrans</i>	16
2.2.2 <i>Antwoord: Aan Juffr. Catharina Questiers, Wegens haar gevonden Lauwerkrans</i>	17
2.2.3 <i>Apollo's oordeel aan Juffr. Cornelia van der Veer</i>	18
2.2.4 <i>Tweede verleg aan Juffr. Catharina Questiers</i>	19
2.3 Resultaten	20
3. De Bron-Swaan van Titia Brongersma	21
3.1 Op de afbeelding van Eliseen.....	21
3.2 Resultaten	23
4. Conclusie	24
5. Discussie	26
Bibliografie	28
Bijlage 1: <i>Aan juffr. Cornelia van der Veer, Met een Lauwerkrans en Antwoordt: Aan Juffr. Catharina Questiers, Wegens haar gevond'ne Lauwerk-rans: origineel</i>	30
Bijlage 2: <i>Antwoordt: Aan Juffr. Catharina Questiers, Wegens haar gevond'ne Lauwerk-rans: transcripten inclusief noten en verantwoording herspelling, door Ilona Smolders</i>	33
Bijlage 3: <i>Apollo's oordeel aan Juffr. Cornelia van der Veer en Tweede verleg aan Juffr. Catharina Questiers, herspelde versie uit: Women's Writing from the Low Countries</i>	39
Bijlage 4: <i>Op de afbeelding van Eliseen, herspelde versie uit: Women's Writing from the Low Countries</i>	42



Inleiding

In het najaar van 2012 heb ik me tien weken lang verdiept in het onderzoeksveld van gender in de vroegmoderne tijd. Centraal stond de positie van vrouwen in de periode 1550 – 1800, die vaak werd beoordeeld aan de hand van de heersende, mannelijke positie in de maatschappij. Met een focus op de schrijvende vrouw, was er in deze literatuurstudie echter ook ruimschoots aandacht voor vrouwelijke zelfreflectie, en de visie van schrijfsters op elkaar. Terwijl ik speurde naar lege plekken in het onderzoeksveld, wekte in het bijzonder de relatie tussen schrijfsters herhaaldelijk mijn interesse. De *Lauwerstrijd* tussen Cornelia van der Veer en Catharina Questiers, de politieke pamfletten van diezelfde Van der Veer en Katherina Lescailje, de romans en dichtbundels van de vriendinnen Aagje Wolff en Betje Deken; er werd ook door vrouwen volop samengewerkt in de Gouden Eeuw. Dit teamwork ontstond niet louter uit praktische overwegingen. In de inleiding van *Met en Zonder Lauwerkrans* spreekt Riet Schenkeveld-van der Dussen over ‘vriendschap van de ziel’; een verbintenis die zeer belangrijk was voor schrijvende vrouwen.¹ Deze vrij losse definitie van een voor mij onbekende term riep de nodige vraagtekens op; wat houdt dergelijke ‘zielsvriendschap’ precies in, en hoe werd deze geuit door de betrokken vrouwen? De term doet denken aan het Engelse ‘soulmate’, en in een recent onderzoek naar Anglicismen in de Nederlandse taal worden hiervoor de Nederlandse varianten ‘zielsvriend’, ‘zielsverwant’, ‘boezemvriend’, ‘zielsgenoot’ en ‘hartsvriend’ genoemd.² De definitie van een ‘soulmate’ is echter ook niet eenduidig; het kan zowel verwijzen naar liefdesrelaties, vriendschapsrelaties als spirituele relaties.³ Een vriendschap die zo belangrijk en bijzonder is dat zij een eigen term verdient, verdient mijns inziens ook nader onderzoek. Mijn onderzoek zal tweeledig zijn: allereerst zal ik door middel van literatuuronderzoek een definitie voor zielsvriendschap construeren, om deze daarna door middel van tekstanalyse te toetsen aan een corpus van gedichten van vrouwelijke dichters uit de zeventiende eeuw. Mijn centrale onderzoeksvraag luidt: “Op welke manier kan

¹ Schenkeveld-van der Dussen, M.A., *Met en Zonder Lauwerkrans: schrijvende vrouwen uit de vroegmoderne tijd 1550-1850*. Amsterdam: Amsterdam University Press, 1997, p. 12.

² Zenner, Eline, Dirk Speelman, en Dirk Geeraerts. „Cognitive Sociolinguistics meets loanword research: Measuring variation in the success of anglicisms in Dutch.” *Cognitive Linguistics* 23, nr. 4 (2012), p. 791

³ Encyclo, 2012. *Online Encyclopedie*. Geraadpleegd: juli 2013 van <http://www.encyclo.nl/begrip/soulmate>



zielsvriendschap gedefinieerd worden en in hoeverre is deze definitie toepasbaar op vroegmoderne gedichten van vrouwelijke schrijfsters?”.

De rol van de vrouw in de vroegmoderne maatschappij is door het studieveld genderstudies uitgebreid onderzocht. Zo zochten zowel Ellen Grabowsky⁴ als Lia van Gemert naar tekenen van saffisme in de lyriek van vroegmoderne dichters zoals Katharina Lescaijle en Titia Brongerma, en werden de mogelijkheden die netwerken boden aan schrijvende vrouwen besproken door Annelies de Jeu.⁵ “Zielsvriendinnen” werden weliswaar door Myriam Everard onder de loep genomen,⁶ maar hier werd deze relatie wederom afgezet tegen het tribadisme. Verschillende letterkundige geschiedschrijvers zijn bereid geweest een passage voor vrouwenvriendschap in te bouwen, maar de door Van Gemert zo belangrijk geachte zielsvriendschap komt vaak niet of nauwelijks aan bod. Daar zal dit onderzoek verandering in brengen.

Studie naar het thema ‘vriendschap in de vroegmoderne tijd’ leidde mij naar Luuc Kooijmans’ *Vriendschap en de kunst van het overleven in de zeventiende en achttiende eeuw*.⁷ Kooijmans betoogt dat vriendschappen in een tijd van institutionele onzekerheid een eerste levensbehoefte waren in de strijd tegen maatschappelijke risico’s.⁸ Door een netwerk van vrienden creëerde je je eigen zekerheid. Verder legt Kooijmans uit dat dit netwerk voornamelijk bestond uit naaste verwanten, en de termen ‘vriend’ en ‘verwant’ werden dan ook door elkaar gebruikt. Deze vriendschappen ontstonden uit overwegend praktische redenen; men had elkaar nodig. Echter, de ‘ideale vriendschap’ vindt volgens Cicero zijn basis in een wederzijdse genegenheid die door hem ‘zielsverwantschap’ werd genoemd.⁹ Als hier ‘verwant’ inderdaad kan worden vervangen door ‘vriend’, ontstaat de term ‘zielsvriendschap’. Kooijmans’ onderzoek is een van de bronnen die mij helpen een definitie voor zielsvriendschap te construeren, en daarnaast zal een groot deel van mijn onderzoek zich richten op het vinden en aantonen van de ‘wederzijdse genegenheid’, die volgens Cicero aan de basis van deze ideale vriendschap ligt.

⁴ E. Grabowsky, ‘Katharina Lescaijle (1649-1711) en de “vrouwenzucht”. Schijn of werkelijkheid?’ In: *Mededelingen van de Stichting J.C. Weyerman* 23-2 (2000), p. 65-79.

⁵ Jeu, A. de, *“t spoor der dichters”: netwerken en publicatiemogelijkheden van schrijvende vrouwen in de Republiek (1600-1750)*. Hilversum: Veloren, 2000.

⁶ Everard, Myriam. „Tribade of zielsvriendin.” *Groniek* (Stichting Groniek) 16, nr. 77 (1982): 16-20.

⁷ Kooijmans, L., *Vriendschap en de kunst van het overleven in de zeventiende en achttiende eeuw*. Amsterdam: Uitgeverij Bakker, 1997.

⁸ Kooijmans, p. 16.

⁹ Kooijmans, p. 328.



In het eerste hoofdstuk zal ik mijn bevindingen over ‘vriendschap in de vroegmoderne tijd’ presenteren, en hierbij in het bijzonder vrouwenvriendschap voor het voetlicht brengen. Hiervoor gebruik ik de literatuur van Kooijmans als bron voor een meer algemene kijk op vriendschap in de vroegmoderne tijd. Maaïke Meijer¹⁰ heeft in haar hoofdstuk als een van de weinigen specifiek en gedetailleerd geschreven over innige vriendschappen tussen vrouwen in de achttiende eeuw en vormt dus een bijzonder behulpzame bron voor mijn onderzoeksthema. Mieke Smits-Veldt bespreekt in haar boek brieven die door vrouwen geschreven zijn, en bouwt daarnaast kort ruimte in om relaties tussen seksegenoten te beschrijven, waarbij zij zich ook grotendeels beroept op de reeds genoemde studie van Kooijmans.¹¹ Deze bronnen richten zich allemaal op een *deel* van mijn onderzoeksveld, maar zielsvriendschap komt hierin niet aan bod. Een bron die specifiek kijkt naar de vriendschapsrelaties tussen dichters, is het Engelse *Re-Configuring Early Modern Friendship: Katherine Philips and Homoerotic Desire* van Harriette Andreadis.¹² In dit onderzoek wordt zelfs gesproken van ‘soul-friendship’, die volgens de vroegmoderne norm alleen tussen mannen plaats konden vinden.¹³ Andreadis haalt geleerden uit deze tijd aan die vriendschap beschrijven als ‘een fusie van twee zielen’.¹⁴ Daarnaast richt zij zich op verschillende Engelse dichters, waaronder Katherine Philips, die zich dit vriendschapsideaal toe eigenden en in hun poëzie toepasten. Andreadis laat zien dat deze terminologie van ‘zielversmelting’ ook terug te vinden is in Philips’ beschrijvingen van haar vriendschappen met vriendinnen. De beschrijving van de fusie van zielen doet sterk denken aan de mythe die door Aristophanes beschreven wordt in Plato’s *Symposion*.¹⁵ In dit verhaal wordt de mens, die dan nog bestaat uit een wezen met vier armen, vier benen en twee gezichten, voor straf

¹⁰ Meijer, M. ‘Vrome en geleerde hartsvriendinnen in de achttiende eeuw in Nederland’. In: Duyves, M., G. Hekma & P. Koelemij. *Onder mannen, onder vrouwen. Studies van homosociale emancipatie*. Amsterdam: SUA, 1984.

¹¹ Smits-Veld, B.M. *In een web van vriendschap: brieven van Nederlandse vrouwen uit de zeventiende eeuw*. Amsterdam: Querido, 1999.

¹² Andreadis, H. „Re-Configuring Early Modern Friendship: Katherine Philips and Homoerotic Desire.” *SEL Studies in English Literature 1500-1900* (The Johns Hopkins University Press) 46, nr. 3 (2006): 523-542.

¹³ Andreadis, p. 534.

¹⁴ Andreadis, p. 525-526. Andreadis benadrukt wel dat onder ‘vriendschap’ in die tijd slechts ‘vriendschap tussen mannen’ werd verstaan. Of vrouwen tot eenzelfde soort verbond in staat waren, was een heikel discussiepunt.

¹⁵ Plato. „Symposion.” In *Platoon Verzameld Werk - deel 1 -*, door Plato, Vertaler: School Voor Filosofie Amsterdam. Amsterdam: Stichting Ars Floreat, 2010.



door Zeus in tweeën gesplitst, waardoor hij de geslachten man en vrouw creëert. De mens was nu gedwongen zijn of haar andere helft terug te vinden.¹⁶ De termen 'wederhelft' of 'betere helft', die hierin hun oorsprong vinden, worden nog steeds gebezigd.

Andreadis verwijst in haar studie ook naar Plato: het betreft hier de platonische liefde, die volgens de klassieke filosoof slechts tussen 'gelijken', waarmee uitsluitend mannen van dezelfde status bedoeld werden, bestaan. Katherine Philips maakt in haar gedichten echter de weg vrij voor zowel vrouwenvriendschap die in diepte en volmaaktheid gelijk staat aan de geïdealiseerde zielsvriendschap tussen mannen, alsmede platonische vriendschap tussen mannen en vrouwen.¹⁷

Ik zal het hoofdstuk besluiten met de uit de hierboven genoemde literatuur gedestilleerde definitie van 'ware zielsvriendschap', namelijk:

- Bij elkaar passende karakters;
- Wederzijdse genegenheid;
- Samensmelting van twee identiteiten/zielen.

Zielvriendschap, gedefinieerd door deze elementen, vormt het centrale thema in dit eindwerkstuk.

Hoofdstuk twee en drie vormen het analytische deel van mijn onderzoek. Hierin toets ik de vroegmoderne gedichten van vrouwelijke schrijfsters op de eigenschappen van zielsvriendschap. Andersoortige relaties (i.e. familiebanden, liefdesrelaties) laat ik buiten beschouwing, zodat de focus volledig komt te liggen op de tot nu toe onderbelichte vriendschap van de ziel. In de teksten zal ik zoeken naar de eerder genoemde elementen van zielsvriendschap. Dit doe ik door te kijken naar:

- Tekenen van genegenheid, i.e. de aanspreekvorm, koosnaampjes, toewensing, etc.;
- Kwaliteiten die de vrouwen elkaar of de vriendschap toeschrijven;
- Metaforisch taalgebruik; wordt er door stijlfiguren in de tekst gezinspeeld op een samensmelting van identiteiten van de bevriende individuen?

¹⁶ Plato, p. 3.

¹⁷ Andreadis, p. 534.



Voor dit laatste aspect staat het handboek van Dorleijn en Van Boven¹⁸ tot mijn beschikking. Hierin zijn de vele stijlfiguren die gebruikt kunnen worden poëzie, uitvoerig beschreven. Bij het analyseren van bepaalde tekstfragmenten kan dit handboek uitkomst bieden.

Ik benader zielsvriendschap aan de hand van vijf gedichten uit de tweede helft van de zeventiende eeuw. In hoofdstuk twee staat de vriendschap tussen Cornelia van der Veer en Cornelia Questiers centraal. Paragraaf 2.1 gaat in op de achtergrond van beide dichters. Hiervoor maak ik gebruik van het naslagwerk *Met en Zonder Lauwerkrans* van Schenkeveld-van der Dussen. Samen schreven zij de dichtbundel *Lauwer-stryt tusschen Catharina Questiers en Cornelia van der Veer, Met eenige by-dichten aan, en van haar geschreven*¹⁹. Het eerste deel van de bundel wordt gevormd door de dichtwisseling, genaamd *Lauwerstrijd*. Hierin blazen Questiers en Van der Veer om beurten de loftrumpet voor elkaar. Daar zij zich hierin specifiek tot de ander richten, vormen deze teksten een zeer geschikte bron voor het onderzoeken van intervrouwelijke relaties; er is sprake van elkaar direct opvolgende reacties. Deze dichtwisseling vormt de centrale analyse binnen deze studie, waarvan ik in paragraaf 2.2 vier gedicht analyseer op de aanwezigheid van eigenschappen van zielsvriendschap. In de analyse zal ik veelvuldig voorbeelden uit de tekst aanhalen. Het hoofdstuk geeft antwoord op de vraag “In hoeverre is de definitie van zielsvriendschap toepasbaar op de manier waarop Cornelia van der Veer en Catharina Questiers in *Lauwerstrijd* uiting geven aan hun relatie?”. Bij het ondervangen van leesproblemen van zeventiende-eeuwse spelling maak ik gebruik van de Geïntegreerde Taal-Bank.²⁰ De resultaten van de analyses worden beschreven in paragraaf 2.3.

Ter vergelijking zal ik in hoofdstuk drie ook een gedicht van Titia Brongersma analyseren, waarin zij over een van haar goede vriendinnen, Elizabeth Joly, dicht. Hoewel dit gedicht, genaamd *Op de afbeelding van Eliseen*, geen deel uitmaakt van een dichtwisseling en de vriendschap slechts eenzijdig benaderd kan worden, zal ik in de analyse laten dat dit binnen mijn onderzoek toch een geschikte bron is. Het gedicht is

¹⁸ Dorleijn, G. & E. van Boven. *Literair Mechaniek: inleiding tot de analyse van verhalen en gedichten*. Bussum: Coutinho, 2003.

¹⁹ Questiers, Catharina & Cornelia van der Veer, *Lauwer-Stryt*. Amsterdam: Adriaen Venendael, 1665.

²⁰ Instituut voor Nederlandse Lexicologie. “Historische woordenboeken op het internet.” *De Geïntegreerde Taal-Bank*. 02-07-2010. URL: <http://gtb.inl.nl>.



eerder behandeld door Schenkeveld-van der Dussen en uitgebreid onderzocht in het artikel *Hiding behind Words? Lesbianism in 17-th-Century Dutch Poetry* van Lia van Gemert. Laatstgenoemde richtte zich echter op de verborgen homo-erotische lading in het gedicht, terwijl ik in dit onderzoek juist de aanwezige vriendschapselementen wil analyseren. De deelvraag die beantwoord wordt in hoofdstuk drie is “In hoeverre is de definitie van zielsvriendschap toepasbaar op de manier waarop Titia Brongersma uiting geeft aan haar gevoelens voor Elizabeth Joly?”. De resultaten van de analyse worden besproken in paragraaf 3.2.

Het vinden van schriftelijke bronnen waarin vrouwen hun genegenheid of vriendschap aan een seksegenoten uiten, was een lastige opgave. Zoals gezegd was vriendschap in de gouden eeuw hoofdzakelijk een kwestie van ‘maatschappelijk nut’, zelfs voor mannen. Daarnaast durfden relatief weinig vrouwen het aan de pen op te pakken, aangezien dit naast hun huishoudelijke taken als een ondergeschikte bezigheid beschouwd werd.²¹ Ongetwijfeld zullen er meer vrouwen dan diegenen die ik in dit onderzoek behandel een niet-nuttige vriendschap aangegaan zijn met een seksegenoot, maar weinig van die vriendschappen zijn schriftelijk overgeleverd om als geschikt analysemateriaal in dit onderzoek te dienen.

In hoofdstuk vier zal ik aan de hand van de resultaten van de analytische hoofdstukken naar een conclusie toewerken. Hier beoordeel ik of de besproken dichtersessen inderdaad een ‘zielsvriendschap’ hadden en geef ik antwoord op de hoofdvraag van mijn onderzoek. Ik zal mijn bevindingen tevens afzetten tegen de concepten van vriendschap die in hoofdstuk één zijn besproken. Dit onderzoek draagt bij aan het onderzoeksveld van de sociale en maatschappelijke rol van vrouwen in de vroegmoderne tijd, en op wat voor manieren zij uiting konden geven aan vriendschap met seksegenoten.

²¹ Spies, Marijke. „Oudejaarsavond 1675: Cornelia van der Veer schaduwt Katharina Lescailje als deze van het huis van haar vriendin Sara de Canjoncle naar dat van haar zuster gaat. Het vrouwelijk aandeel.” In *Nederlandse Literatuur, een Geschiedenis*, door M.A. Schenkeveld-van der Dussen e.a., 282-287. Groningen: Nijhoff, 1993, p. 284.



1. Vriendschap: een geschiedenis

Het bestempelen van een persoonlijke band als een ‘vriendschap’, is in de huidige maatschappij lang niet altijd makkelijk. Wanneer we zelf onzeker zijn over een zogenaamde ‘vriend’, degraderen we deze tot ‘kennis’, en er is me door mijn vader meerdere malen op het hart gedrukt dat je in het leven maar weinig “échte vrienden” zult kennen, wat dat dan ook moge inhouden. ‘Vriendschap’ is een uitermate lastige term om te definiëren. Woordenboeken beschrijven het als een ‘nauwe band’ tussen individuen die elkaar ‘vaak zien’ en elkaar ‘aardig vinden en vertrouwen’.²² Wanneer echter gekeken wordt naar de honderden ‘vrienden’ die geaccepteerd worden door de gemiddelde Facebook-gebruiker, lijkt deze definitie niet toepasbaar.

Het vinden van een vaste of juiste vorm waar een vriendschap aan moet voldoen, is niet alleen een probleem van deze tijd. Ook in de vroegmoderne tijd en zelfs in de oudheid werd er al hevig over gediscussieerd. Volgens Romeinse filosoof Cicero was een ‘ware’ vriendschap een relatie gebaseerd op ‘gemeenschappelijke belangstelling en bij elkaar passende karakters’, waarbij oprechtheid en intimiteit zorgen voor wederzijds vertrouwen.²³ Zestiende-eeuwse geleerde Dirck Coornhert deelt deze opvatting, maar noemt ook de ‘verwachting van wederzijds voordeel’ als belangrijk aspect.²⁴ Filosoof Michel Montaigne stelt dat vriendschap om de individuen zelf en hun persoonlijkheid gaat, en openhartigheid en vertrouwen een belangrijke plaats innemen. Onbelangrijk, daarentegen, noemt hij de uit de vriendschapseigenschappen uit de Middeleeuwen zoals verplichtingen, dankbaarheid en het verlenen van diensten en gunsten.²⁵ Opvallend genoeg is dit laatste, namelijk een vriendschap gebaseerd op de wederzijdse bereidbaarheid tot het verlenen van diensten, de definitie die Luuc Kooijmans hanteert in zijn geschiedenis over vriendschap in de zeventiende en achttiende eeuw.

In de zeventiende eeuw maakte je als persoon nadrukkelijk deel uit van je familie, en was het ieders taak het ‘maatschappelijk vermogen’ van die familie, waar naast het kapitaal onder andere kennis, de reputatie en goede naam toebehoorden, koste wat het kost te beschermen.²⁶ In een tijd zonder institutionele zekerheid moest elke familie zijn

²² Encyclo, 2012. *Online Encyclopedie*. Geraadpleegd: februari 2013 van <http://www.encyclo.nl/begrip/vriendschap>.

²³ Kooijmans, p. 328.

²⁴ Kooijmans, p. 15.

²⁵ Kooijmans, p. 14.

²⁶ Kooijmans, p. 16.



eigen zekerheid creëren, en dit gebeurde door het netwerk van vrienden uit te breiden en de banden goed te onderhouden. Deze ‘vrienden’ bestonden voornamelijk uit naaste verwanten, en deze termen worden dan ook als synoniemen gebruikt. Verwanten verleenden elkaar als vanzelfsprekend steun, maar door het aannemen hiervan verplichtte je jezelf ook tot een wederdienst. Tot het moment dat je deze wederdienst bewezen had, was het zaak om de banden aan te houden door middel van correspondentie en het uitwisselen van genegenheid en complimenten.

Kooijmans geeft aan dat dit soort ‘oneigenlijke vriendschap’, gebaseerd op een morele plicht, enerzijds een vorm van maatschappelijke zekerheid creëerde, maar anderzijds voor onzekerheid in de privésfeer zorgde.²⁷ Vriendschap was namelijk slechts een middel tot een doel, waardoor er nooit met zekerheid gesproken kon worden over de oprechtheid ervan.²⁸ Dit kon uit de weg worden gegaan door een vrijwillige ‘ware’ vriendschap aan te gaan, maar in de praktijk kwam dit weinig voor. Familiebehoud was een groter goed dan persoonlijke genegenheid, en kwam op de eerste plaats.

Pas in de loop van de achttiende eeuw neemt de overheid de ‘beschermende rol’ over die tot die tijd vooral door personen zelf werd gedragen.²⁹ Dit bood meer ruimte aan de door Cicero voorgestelde ideale, belangeloze vriendschap waarbij ‘zielsverwantschap’ (of, in andere verwoording; ‘zielsvriendschap’) de basis vormt. Desondanks zorgde de ongewijzigde maatschappelijke structuur ervoor dat de traditionele vriendschapsvorm die ‘vrede, consensus en saamhorigheid’ moest bevorderen, prominent aanwezig bleef.³⁰

1.1 Vriendschappen tussen vrouwen

In het beschermen van het maatschappelijk vermogen van een familie speelden vrouwen een belangrijke rol. Zij leerden huishoudelijke taken en werden onderwezen in de geldende normen en waarden waar ze zich naar dienden te gedragen,³¹ maar ook sociale vaardigheden waren van belang voor de noodzakelijke correspondentie met vrienden.³² Smits-Veldt toont die schrijfkunsten aan met de collectie brieven van

²⁷ Kooijmans, p. 328.

²⁸ Kooijmans, p. 328.

²⁹ Kooijmans, p. 329.

³⁰ Kooijmans, p. 14, 329.

³¹ Kooijmans, p. 17.

³² Smits-Veldt, p. 82.



vrouwelijke hand naar mannelijke vrienden en ook Kooijmans baseert zijn theorieën voor een deel op geschriften van vrouwen.

Naarmate vrouwen (uit de hogere klasse) meer mogelijkheden kregen om naast de bezieling van het huishouden ook in meer of mindere mate de wetenschap te bedrijven, gingen zij ook aansluiting zoeken bij gelijkgestemden, zoals onder andere de brieven van dichteres Tesselschade Roemers aan P.C. Hooft illustreren.³³ Maaijke Meijer spreekt zelfs over een ‘cultuur van geleerde vrouwen’ in de achttiende eeuw, die elkaar bewonderen en er ‘tedere vriendschappen’ op nahouden.³⁴ Dit klinkt een stuk genuanceerder dan Kooijmans’ definitie, maar ook hier zijn er belangen in het spel, zij het persoonlijke in plaats van maatschappelijke: “De behoefte aan kennis is nauw verbonden met de vriendschap: vriendschap bestaat uit het samen vervolmaken van de geest, het samen vorderen in deugd, elkaar verbeteren, samen lezen en het gelezene bespreken.”³⁵

Als voorbeeld noemt Meijer de hartsvriendschap tussen schrijfsters Betje Wolff en Anna van der Horst, die elkaars kennis bevorderen door samen te lezen en filosoferen. De vrouwen vinden elkaar vooral in hun afkeer van strenge godsdienst, en zo ontstaat een vrijwillige vriendschap uit ‘karakters die bij elkaar passen’.³⁶ Wolff geeft uiting aan deze vriendschap in het gedicht “Aan Mejuffer Anna van der Horst”, waarin ze haar geleerde vriendin na een persoonlijke lofprijzing meevoert op een reis langs andere geleerde vrouwen uit de vroegmoderne geschiedenis, en Anna toont aan haar bevriende schrijfster Petronella Timmerman.³⁷ Uit het gedicht blijkt Wolffs waardering en liefde voor de belezen en wijze vrouw, en Smits-Veldt noemt dit kenmerkend voor dit soort vrouwenrelaties; bewondering voor kennis vermengd met bewondering voor haar schoonheid en goede karaktereigenschappen.³⁸

De manier waarop Betje Anna in het gedicht aanspreekt (“Mijn Van der Horst!”³⁹) insinueert dat zij haar vriendin beschouwt als – een deel van – zichzelf. Deze benadering van vriendschap is terug te vinden in het onderzoek van Harriette Andreadis naar vriendschap in de vroegmoderne tijd in Engeland. In de zestiende eeuw schreven

³³ Smits-Veldt, p. 53-54.

³⁴ Meijer, p. 167.

³⁵ Meijer, p. 169.

³⁶ Meijer, p. 169.

³⁷ Meijer, p. 170.

³⁸ Meijer, p. 170.

³⁹ Meijer, p. 170.



verschillende geleerden verhandelingen over vriendschap, maar zij hadden volgens Andreadis een gemeenschappelijk uitgangspunt: “(...) they assert the perfection of the love of true friendship; and, most significantly, they emphasize the metaphor of the union—or marriage—of souls between friends.”⁴⁰ Andreadis haalt één van hen, Walter Dorke, aan, die het aanschouwen van een ware vriend beschrijft als “[seeing] a perfect patterne of his owne person, being as it were an *Alter ego*, that is another himself (...)”.⁴¹ Er wordt betoogd dat een samensmelting van de zielen van twee vrienden ten grondslag ligt aan vriendschap, waarbij twee individuen als het ware één worden.⁴² Visueel bewijs van deze theorie is te vinden in verschillende embleemboeken waarin de fusie geïllustreerd is, en grafstenen van samen begraven vrienden leveren concreet bewijs van dergelijke zielenversmelting, zij het in de dood.⁴³ In de briefroman *Het land, in brieven* van Elisabeth Maria Post spreken de vriendinnen Emilia en Eufrozyne diezelfde wens uit, terwijl zij bij een grafzerk zitten (afb.1): “Het graf van mijne Emilia moet ook het mijne zijn; één zark moet ons beiden dekken, (...) Zoo zullen wij, vereenigd in ons leven, ook in den dood, ook in de eeuwigheid niet gescheiden worden.”⁴⁴



Afb. 1. Prent uit *Het land, in Brieven van E.M. Post* (p.172) van twee vriendinnen die samen begraven willen worden, zittend bij een grafzerk.

De vroegmoderne opvattingen over vriendschap hadden doorgaans betrekking op de relaties tussen mannen, en Andreadis betuigt dat niet alle mannen vrouwen tot een zelfde soort verbond in staat achtten.⁴⁵ Dichteres Katherine Philips adopteerde de metafoer echter en paste deze toe op haar vriendschap met Anne Owen, wat de volgende passage uit een tot Owen gericht gedicht illustreert:

⁴⁰ Andreadis, p. 525.

⁴¹ Andreadis, p. 526.

⁴² Andreadis, p. 525.

⁴³ Andreadis, p. 526.

⁴⁴ Post, Elisabeth Maria. *Het land, in brieven*. 4e druk. Amsterdam: Johannes Allart, 1792, p. 180

⁴⁵ Andreadis, p. 537-538.



“I Did not live until this time
Crown’d my felicity,
When I could say without a crime,
I am not thine, but Thee.”⁴⁶

Vrij vertaald als “Ik ben niet de jouwe, maar Jou.”, zegt Philips in het laatste vers dat zij niet *van* Owen is, maar dat zij *haar* is; één en dezelfde persoon. Hoewel Andreadis in haar studie hint op het homo erotische verlangen dat achter Philips’ werk schuil zou gaan, zie ik een feministische dichteres die zichzelf de zelfde rechten op vriendschap toe-eigent als haar mannelijke tijdgenoten, en in haar vriendschap met Owen tot één wenst te versmelten. In een gedicht aan een andere vriendin, Mary Aubrey, maakt Philips het zelfs heel concreet:

“Our chang’d and mingled Souls are grown
To such acquaintance now,
That if each would resume their own,
Alas! we know not how.”⁴⁷

De zielen van Philips en Aubrey zijn, zo dicht Philips, dusdanig vergroeid met elkaar, dat ze niet meer weten hoe ze hun eigen weg zouden moeten gaan. Dat Philips als voorbeeld geldt in de vrouwelijke strijd een plek te veroveren in de door mannen gedomineerde (schrijvers)wereld, benadrukt Andreadis eveneens: “Philips’s writings and life are emblematic of the ways in which seventeenth-century women self-consciously appropriated the ancient, enduring forms and rituals of male friendship.”⁴⁸ In hoofdstuk twee en drie zal ik ook duidelijk maken in hoeverre dit op Questiers, Van der Veer en Brongersma van toepassing is.

Philips’ intieme banden met Aubrey en Owen werden in hun vriendenkring openlijk bevestigd en geaccepteerd. Zowel haar gedichten als verklaringen van derden doen vriendschap voorkomen als iets van uitzonderlijke aard, iets ‘geheims’, wat alleen

⁴⁶ Andreadis, p. 527.

⁴⁷ Andreadis, p. 529.

⁴⁸ Andreadis, p. 526



bereikt kon worden door een select groepje ingewijden.⁴⁹

De term ‘zielsvriendschap’ die in dit onderzoek centraal staat, heb ik nu door middel van literatuuronderzoek gedefinieerd tot de volgende drie eigenschappen waaraan zij voldoet:

- Zij is ontstaan uit:
 - bij elkaar passende karakters;
 - wederzijdse genegenheid.
- Het is een ware, ideale vriendschap, waarin twee zielen of identiteiten samensmelten.

Ik zal in de volgende hoofdstukken de gedichten van Questiers, Van der Veer en Brongersma op deze aspecten analyseren. De bij elkaar passende karakters kunnen concreet worden gemaakt als de dichters elkaar karaktereigenschappen toeschrijven, zoals bijvoorbeeld ‘dapper’ of ‘bescheiden’, die op hun beurt ook bij de schrijfster zelf passen, wanneer dit blijkt uit de respons die zij hierop krijgt. Het duidelijkst kan dit worden gemaakt in de dichtwisselingen tussen Questiers en Van der Veer. Wederzijdse genegenheid kan blijken uit liefkozingen zoals koosnaampjes in de tekst, of uitingen van bewondering voor de ander. Het derde element, het samensmelten van de zielen, is lastiger vast te stellen. Wanneer dit, zoals in het voorbeeld van Philips’ gedicht, letterlijk geuit wordt, is dit aspect heel duidelijk aan te wijzen. Aannemelijker is echter dat gezocht zal moeten worden naar metaforen in de gedichten die dergelijke versmelting suggereren.

2. Geleerde hartsvriendinnen: Cornelia van der Veer en Catharina Questiers

2.1 Persoonlijke levens en schrijverschap

De samenwerking tussen Betje Wolff en haar vriendin Aagje Deken is wellicht de bekendste uit de Nederlandse literatuurgeschiedenis. Zij leefden in een tijd waarin het voor vrouwen mogelijk was om hun geld te verdienen met het schrijven van boeken, en zij hadden aan het eind van de achttiende eeuw genoeg publicatiemogelijkheden. Ruim een eeuw eerder werd er echter ook volop samen geschreven en kennis uitgewisseld.

⁴⁹ Andreadis, p. 528.



Cornelia van der Veer en Catharina Questiers dienen hierbij als lichtend voorbeeld. Dit hoofdstuk verdiept zich in hun persoonlijke levens alsmede het door hun gepubliceerde *Lauwer-stryt tusschen Catharina Questiers en Cornelia van der Veer, Met eenige by-dichten aan, en van haar geschreven* uit 1665. Uit deze bundel zullen een viertal gedichten geanalyseerd worden op de manier waarop de dichters hun beleving van de vriendschap uitten in poëzie, en of dit overeen komt met de in hoofdstuk één besproken eigenschappen van zielsvriendschap.

Over de sociale komaf van Van der Veer (1639 – na april 1702) is relatief weinig bekend, en deze moet dus opgemaakt worden uit haar werken zelf. Het motto 'Ik tracht VEERder', waarmee ze menig werk ondertekende, benadrukt behalve een woordspeling op haar naam ook haar wens om zichzelf steeds verder te ontwikkelen. Dit is terug te zien in haar werk, waarin ze kennis toont van de Bijbel, mythologie, de klassieke retorica en van de actualiteit.⁵⁰ Ze correspondeert met mannelijke grootheden zoals Joost van de Vondel en schreef net zoals dichteres Katherina Lescaijle een aantal politiek-geëngageerde pamfletten. Hiermee was ze één van de eerste vrouwen die zich in het publieke, politieke debat mengde.⁵¹

De meest opvallende literaire bijdrage van Van der Veer was de *Lauwerstrijd*, geschreven in samenwerking met Catharina Questiers (1630-1669). Zij ontmoetten elkaar in de jaren zestig van de zeventiende eeuw, en raakten goed bevriend.⁵² Beide vrouwen schreven graag en hadden hier genoeg vrije tijd voor, aangezien Van der Veer ongetrouwd bleef en Questiers pas relatief laat in het huwelijksbootje stapte, waarna zij overigens niks meer publiceerde.⁵³ Questiers kwam uit een behoorlijk welgestelde familie en het is dan ook aannemelijk dat zij deze financiële middelen inzette toen de vriendinnen er voor kozen hun bundel te publiceren. De keuze voor zelfstandige publicatie van twee vrouwen was in die tijd hoogst opmerkelijk, en dat maakt de totstandkoming van de bundel erg bijzonder.⁵⁴ In een serie aan elkaar gerichte

⁵⁰ Schenkeveld-van der Dussen, p. 354.

⁵¹ Schenkeveld-van der Dussen, p. 354.

⁵² Schenkeveld-van der Dussen, p. 317-318.

⁵³ Van Gemert, L. *Women's writing from the Low Countries 1200-1875*. Amsterdam: Amsterdam University Press, 2010, p. 286-287.

⁵⁴ Schenkeveld-van der Dussen, p. 28.



gedichten schrijven ze elkaar om beurten op de meest lovende manieren de lauwerkrans, het klassieke eerbetoon voor een dichter, toe.⁵⁵

Schenkeveld-van der Dussen zegt dat de bundel “(...) nooit een adequate behandeling heeft gekregen” in de literatuurgeschiedenis, en dat er lacherig werd gedaan over “(...) twee dames die het nodig vonden hun wederzijdse bewondering voor elkaar in druk te geven.”⁵⁶ In 2010 werd er echter in de officiële vertaling van *Met en zonder lauwerkrans* door Lia van Gemert een heel hoofdstuk aan de vrouwen en hun pronkbundel gewijd.⁵⁷ Juist die bespote wederzijdse bewondering is in mijn gedichtenanalyse een belangrijke invalshoek voor het aantonen van aspecten van zielsvriendschap.

2.2 De Lauwerstrijd

De analyse in dit onderzoek richt zich uitsluitend de *Lauwerstrijd* uit de bundel, die de uit tien gedichten bestaande dichtwisseling tussen Questiers en Van der Veer beslaat. De overige gelegenheidspoëzie en lofdichten van andere schrijvers laat ik buiten beschouwing. De *Lauwerstrijd* bestaat uit tien gedichten, vijf van elke dichteres.⁵⁸ In deze gedichten wordt het thema ‘vrouwenvriendschap’ het duidelijkst weergegeven en deze lenen zich dus het beste als bron voor deze studie. Zeven van de gedichten maken gebruik van dezelfde rijmwoorden, een vaak voorkomende traditie in vroegmoderne dichtkunst.⁵⁹ Deze werd onder andere door P.C. Hooft en Constantijn Huygens gebezigd in de zogenaamde ‘schonken’-sonnetten uit de jaren '20 van de zeventiende eeuw.⁶⁰

De gedichten in *Lauwerstrijd* zijn doorspekt van mythologische verwijzingen. Zo spelen ze zich allemaal (deels) af op en rond de berg Helicon, waar de god van de dichtkunst Apollo (ook bekend als Febus) en zijn muzen resideerden. Op deze berg bevond zich ook de bron waar kunstenaars inspiratie uit konden verkrijgen. Door Van der Veer en Questiers wordt hiernaar verwezen als de ‘bron van Pegasus’.

De eerste twee gedichten uit de reeks, zijnde *Aan juffr. Cornelia van der Veer, Met een Lauwerkrans* en *Antwoordt: Aan Juffr. Catharina Questiers, Wegens haar gevond'ne*

⁵⁵ Schenkeveld-van der Dussen, p. 354.

⁵⁶ Schenkeveld-van der Dussen, p. 28.

⁵⁷ Van Gemert 2010, p. 286-301.

⁵⁸ Schenkeveld-van der Dussen, p.354.

⁵⁹ Schenkeveld-van der Dussen, p.354, 356.

⁶⁰ Sneller, A. Agnes, en Olga van Marion. *De gedichten van Tesselschade Roemers*. Hilversum: Verloren, 1994, p. 20.



Lauwerk-rans zijn door mijzelf getranscribeerd. Hiervan zijn de originele uitgave en de door mij herspelde versie inclusief noten opgenomen als bijlage. Schenkeveld-van der Dussen levert uitstekende herspelde versies van het derde en vierde gedicht in de reeks, respectievelijk *Apollo's oordeel aan Juffr. Cornelia van der Veer* en *Tweede verleg aan Juffr. Catharina Questiers*. Deze versies zal ik gebruiken voor de analyse en heb ik tevens opgenomen als bijlage.

De analyse zal zich richten op de aanwezigheid van tekenen van genegenheid, eigenschappen en kwaliteiten die de dichtersessen elkaar toeschrijven en metaforisch taalgebruik. In paragrafen 2.2.1 tot 2.2.4 zijn de analyses per gedicht beschreven.

2.2.1 Aan juffr. Cornelia van der Veer, Met een Lauwerkrans.

De laurierkrans is het traditionele eerbetoon voor de beste dichter. In de gedichten loven de vriendin dan ook vooral elkaars dichtkunst en de kwaliteit van elkaars verzen.

Questiers, die de *strijd* begint, noemt Van der Veer in het eerste gedicht 'Vriendin van mij bemind' (r.2) en vergelijkt haar met Pallas (r.4). Pallas Athena was de Griekse godin van de wijsheid, maar stond ook bekend als de eeuwige maagd. Een treffende vergelijking, want Van der Veer bleef haar hele leven ongehuwd en grapte ooit dat zij haar kinderen in de vorm van verzen baarde, om haar maagdelijkheid niet te hoeven verliezen.⁶¹ De Griekse mythologie is sterk vertegenwoordigd in het gedicht; in regel 13-19 beweert Questiers dat Van der Veer toegang heeft tot de dichtersberg Helicon, besproeid is door water uit de inspiratiebron van Pegasus en zij zich onder de muzen bevindt ("Gij die daaglijks gaat ter reie met de muzen op de Parnas"). De berg Parnas (of; Parnassus) was een tweede berg gewijd aan de god van de kunsten, Apollo, en zijn muzen. Questiers laat Van der Veer in dit gedicht als 'Priesterin' (van Apollo) optreden, en acht haar daarom de lauwerkrans waardig. Ook Van der Veers dichtkunst wordt geloofd in regel 7-8: "(...) u snaren klinken (...) met zoet akkoord". Hoewel in latere gedichten door beide dichtersessen meer bescheidenheid wordt getoond, is Questiers hier expliciet over de herkomst van de lauweren; die waren eerst van haarzelf. Dit wordt duidelijk in regel 1 ("Mijn Lauren"), regel 5-6 ("Zij versierden eer mijn haren/Op de dag van mijn geboort;") en regel 11 ("mijn Daphne").⁶²

⁶¹ Schenkeveld-van der Dussen, p. 354.

⁶² Daphne was een nimf uit de Griekse mythologie. Haar naam betekent 'laurier', en verwijst hier naar de lauwerkrans.



In regels 23-32 maakt Questiers opvallend veel gebruik van aan vuur-gerelateerde beelden, zoals ‘rook’ (r.23), ‘brand’ (r.24), ‘roken’ (r.25), ‘stoken’ (r.27) en ‘brandend’ (r.32’). Vuur kan worden beschouwd als beeld voor passie, bezieling of inspiratie.

Questiers kan hiermee dus doelen op Van der Veers vurige passie voor de dichtkunst, die op de dichtersberg tussen de muzen tot uiting kan worden gebracht, en daarom een ‘brandend sprekende’ lauwerkrans verdient.

2.2.2 Antwoord: Aan Juffr. Catharina Questiers, Wegens haar gevonden Lauwerkrans

Van der Veer opent haar gedicht met “Tweede Sappho” en plaatst Questiers hiermee tussen de muzen, op een soortgelijke manier als Questiers dat in het eerste gedicht deed.⁶³ Specifieker dan in het eerste gedicht wordt hier de dichtkunst van de geadresseerde geloofd; “wiens gedichten/Als de glans van Febus lichten”⁶⁴ (r.1-2), “d’Echo van ’t volmaakt gedicht/Door uw schrandere brein gesticht:” (r.11-12) en “(...) gij drop op drop/Door een ingeboren ijver,/Uit dien Kristalijne Vijver/In uw dichtend Dichtvat haalt” (r.28-31). In het laatste voorbeeld verwijst Van der Veer naar de inspiratiebron van Pegasus, waar Questiers vele druppels uit haalt. Het is Questiers namelijk gelukt met ‘vonkende ijver’ de Parnas te beklimmen, en de lauwerkrans komt haar toe. Zij wordt door Febus besproeid met water uit de bron, en dit zorgt ervoor dat de lauweren “groeien/Om het wel gezegend Hoofd;” (r.22-23). Om haar stelling nog meer kracht bij te zetten vermeldt Van der Veer dat Apollo zelf de draagster van de Lauwerkrans bepaald heeft: “(...) wie zal dragen d’eedle Krans van Lauwerier?/Dat Apollo riep, Questier,” (r.42-44). Questiers lijkt er na deze goddelijke uitspraak niet meer onder uit te kunnen.

Van der Veer wijst in dit gedicht de krans af, en doet dit door verschillende uitingen van ‘onwaardigheid’ en bescheidenheid: “’t Geen ik nimmer was deelachtig,/Want mijn macht is heel onmachtig.” (r.26-27). Ook vindt ze haar eigen dichttoon “plomp en slecht”, en “onwaardig” van de prijskroon. In de slotregels spreekt ze dan ook aan over haar ‘ongenebde veder’, wat duidt op een veder zonder snavel. Deze zou de lauwerkrans nooit hebben bevochten. (r.51). Hiermee zinspeelt Van der Veer op haar naam, maar

⁶³ Sappho was een dichteres uit het antieke Griekenland. Hoewel Sappho niet officieel tot de muzen van Apollo behoorde, werd zij wel ‘tiende muze’ genoemd.

⁶⁴ Bijnaam van Apollo. Febus was de zonnegod.



maakt tevens een dubbele verwijzing: ten eerste naar haar schrijfveer; zij heeft nooit opgeschreven naar de lauwerkrans te willen dingen. Ten tweede kan de ‘snavel’ staan voor het instrument waarmee de veer de schrijfkunst voortbrengt; echter, een veer zonder snavel brengt geen kunst voort, en Van der Veer wil hiermee aantonen dat haar gedichten niet goed genoeg zijn voor de krans. “k Zal mij echter dankbaar tonen” (r.45), geeft zij nog wel aan.

In de regels 2-8 laat Van der Veer een beeld van ‘licht’ zien, door de woorden ‘lichten’ (r.2), ‘uw Ster’ (r.5), ‘licht’ (r.7), ‘omscheen’ en ‘klaar’ (r.8) dicht bij elkaar te plaatsen. Net zoals Questiers’ beeld van ‘vuur’ lijkt Van der Veer deze metafoor in te zetten om Questiers’ dichtkunst te beschrijven. De ‘Ster’ van Questiers staat voor haar talent, wat haar bij de geboorte al is meegegeven.

2.2.3 Apollo’s oordeel aan Juffr. Cornelia van der Veer

In het derde gedicht uit de reeks doet Questiers opnieuw een poging de lauwerkrans aan Van der Veer toe te schrijven. Zij spreekt haar in de eerste regel direct aan met “Febus’ priesterin”, net zoals zij deed in het eerste gedicht.

Om haar eigen onwaardigheid duidelijk te maken, plaatst zij zichzelf in dit gedicht ver beneden haar vriendin. “k verhief uw lof zo hoog, dat zij haar kruin zou stoten / aan ‘t helder starren-dak” (r.10-11). Questiers zou dit naar eigen zeggen doen, als zij ook maar één druppel uit de bron kon ontvangen. Nu zij dit niet krijgt, jammert zij: “Ik kruip maar waar gij gaat, ik ga maar waar gij zweigt / met uwe wieken door de hoge hemeltransen”. Wederom ontstaat hier een woordbeeld; door woorden als ‘starren-dak’, ‘hemel’ en ‘hoog’ plaatst Questiers haar vriendin zo hoog, dat zij zich letterlijk tussen de goden bevindt. Goden, die door Questiers blijkens regels 17-20 gevreesd worden, doordat zij zelf ‘onheilig’ (r.15) is: ‘ik stond al *bevend* door *verbaasdheid* opgetogen. / Hij⁶⁵ sprak: Wat zoekt gij hier, wiens al te *zwakke* ogen / nog *onvermogens* zijn dit helder licht te zien? / Ik antwoordd’ *sidderend*: (...)’. Ze laat geen kans onbenut om zich van de heiligheid der goden te distantiëren.

De priester antwoordt op haar vraag wie de lauwerkroon toekomt: “Dees eer / die zij alleen gegund mijn dicht-ster Van der Veer” (r. 31-32). Hierna neemt het gedicht een meer opgetogen toon aan, en is Questiers verheugd aan Van der Veer te presenteren: ‘de godspraak komt hier met mijn oordeel overeen.’ (r. 35). De angstige houding is

⁶⁵ Een priester van Febus, genoemd in regel 16.



verdwenen, en de dichteres durft zelfs de hulp van de negen muzen in te schakelen als Van der Veer de eer nog af zou durven te wijzen (r. 37-41). “U komt ze toe”⁶⁶ (r. 42) benadrukt ze nog eens, en belooft niet afgunstig te zullen zijn.

In de laatste twee regels doet ze haar vriendin een verzoek: “Gun mij, dat ik bij u daaronder schuilen mag. / 'k Zal daarvoor dankbaar zijn tot aan mijn laatsten dag.” Dit is opvallend, aangezien de vriendinnen elkaar in de dichtwisseling niet eerder om zulke gunsten vroegen, behalve het aannemen van de lauwerkrans. Ondanks dat Questiers zichzelf de eer niet waardig gunt, wil ze er wel door beschermd worden, en biedt in ruil hiervoor haar dankbaarheid aan.

Wat er precies onder het ‘schuilen’ verstaan wordt, is niet duidelijk. Het zou kunnen dat Questiers dit als onderhandelingstactiek inzet: zij is bereid plaats te nemen onder de lauwerkroon, maar is niet degene die hem zal dragen; dat moet Van der Veer zijn. Hoewel Questiers zichzelf nog steeds duidelijk beneden haar vriendin plaatst, bagatelliseert ze met deze laatste regels enigszins het ‘zwakke’ beeld dat zij van zichzelf schetste in de rest van het gedicht.

2.2.4 Tweede verleg aan Juffr. Catharina Questiers

Het vierde en laatste gedicht dat ik uit de *Lauwerstrijd* bespreek is het tweede gedicht van Van der Veer aan Questiers. In dit gedicht worden dezelfde rijmwoorden gebruikt als in *Apollo's oordeel*.

Van der Veer verwijst naar Questiers' godvrezende houding uit *Apollo's oordeel* in regel 8 en 10, en vermaant haar: “Ei! veinst niet voor de goôn (...) / ondankbaarheid heeft eer der goden gunst verstoten.” Questiers heeft volgens Van der Veer namelijk genoeg druppels uit de bron mogen ontvangen, “'t Geen middagklaar vertoont wijl gij uw wieken zweigt / zo hoog als Dedalus door d' heldre hemeltransen, / daar ik starogend sta wanneer uw schitterglansen / mij stralen in 't gezicht; (...)” (r. 12-15). Van der Veer roept hier hetzelfde ‘beeld van licht’ op als in het tweede gedicht. Dit beeld wordt nog versterkt door Questiers te vergelijken met de zon, het grootste lichtbeeld dat bestaat. Zij doet dit in regel 40-41 (“Questiers die als een zon / in Gijsbregts koopstad pralt”) en 44 (“de lauwer voegt Questiers gelijk de zon den dag.”). De lauweren zijn dus onlosmakelijk aan Questiers verbonden.

⁶⁶ Aan Van der Veer komt de eer toe.



Naast haar persoon looft Van der Veer ook de dichtkunst van haar vriendin: “uw vaarzen hebben spieren, / en aders vol van merg” (r. 2-3). Hier worden de verzen personifieert als sterke wezens, die met gemak de dichtersberg kunnen beklimmen (r. 3-4).

Questiers hield in *Apollo's oordeel* een overtuigend betoog over de bestemming van de lauwerkrans, maar Van der Veer blijft bij haar mening: “Dees overgrote eer die moet aan u geschiên;” (r.20). Zij geeft aan dat ze er niet aan twijfelt dat Questiers verhaal is gaan halen bij Febus’ priester, maar zij zou zijn antwoord verkeerd hebben verstaan: “daar gij nog ’t onrecht hebt verstaan dees twijfel-eer: / die aan uw zijde blijft en niet aan Van der Veer.” (r. 31-32). ‘Twijfel-eer’ betekent hier niet dat men twijfelt aan de waarde van het eerbetoon, maar dat de bestemming (nog) niet bekend is.

Net zoals Questiers maakt Van der Veer hier veelvuldig gebruik van verzen waarmee ze zichzelf kleineert. Hiermee opent ze zelfs in regel 1: “Ik ben onwaard”. Ook heeft zij een “onheilge voet” (r. 15) en “te duistre ogen” (r.18).

Bleef het in eerdere gedichten slechts bij het beleefd afstaan van de krans, hier laat Van der Veer Questiers door een god beschuldigen van leugenachtigheid: “Questiers (...) / die wil u doen geloven / dat ik de krans u schenk; maar neen, gij zoudt ontroven / ’tgeen haar alleen behoort” (r. 40-44). In combinatie met de ondankbaarheid uit regel 10 zijn dit vrij negatieve eigenschappen die Van der Veer met haar vriendin associeert.

2.3 Resultaten

Cornelia van der Veer en Catharina Questiers hebben veel woorden aan elkaar gewijd, en het staat buiten kijf dat zij er een warme vriendschap op na hielden. De vraag is echter, in hoeverre de aspecten van ‘zielsvriendschap’ die in hoofdstuk 1 gedefinieerd zijn, in hun gedichten terug te vinden zijn. Het eerste aspect hiervan is ‘wederzijdse genegenheid’. Aangezien zij beide de ander een groot eerbetoon gunnen, is er zeker sprake van genegenheid jegens elkaar. Deze gevoelens worden bevestigd door bewoordingen als ‘vriendin van mij bemind’. De manier waarop zij elkaar herhaaldelijk tussen de heilige muzen plaatsen of op laten treden als priesterin van Apollo toont grote wederzijdse bewondering.

In het vierde gedicht noemt Van der Veer Questiers ‘ondankbaar’ jegens de goden. Haar toon is niet bepaald vriendelijk, maar dit kan geïnterpreteerd worden als



openhartigheid of oprechtheid van Van der Veer; een belangrijk element uit Cicero's vriendschapsbeschrijving.

De compatibiliteit van de karakters moet gezocht worden in de eigenschappen die de dames zichzelf of de ander toedichten. Wat begint met bescheidenheid in het afwijzen van de krans, neemt in het derde en vierde gedicht grotere proporties aan wanneer ze zichzelf 'zwak' en 'onwaardig' gaan noemen. Questiers toont een godvrezend schrijfster te zijn, maar maakt zichzelf in hetzelfde gedicht ook 'sterk met de godslast' om haar punt te bewijzen aan Van der Veer, die in het vierde gedicht diezelfde goden aanroept om haar betoog kracht bij te zetten. Beide dames zijn ook dankbare vrouwen: Van der Veer bedankt haar vriendin in gedicht twee voor de krans, en Questiers geeft in gedicht drie aan dankbaar te zullen zijn als Van der Veer haar de gunst verleent te mogen schuilen onder de lauwerkrans. Echter, 'dankbaarheid' en 'het verlenen van gunsten' behoorden volgens Michel Montaigne juist niet tot de 'ware vriendschap'.

Uit de geanalyseerde gedichten wordt niet duidelijk of de vriendinnen de vriendschap beschouwden als een 'samensmelting van zielen'. De zinsnede die hier het dichtst bij in de buurt komt, is de eerder genoemde gunst waarom Questiers Van der Veer vraagt, waarin zij samen komen onder de lauwerkrans.

3. De Bron-Swaan van Titia Brongersma

Ter vergelijking van de vriendschap tussen Catharina Questiers en Cornelia van der Veer bespreek ik in dit hoofdstuk gedichten over vriendschap van een andere vroegmoderne schrijfster, namelijk Titia Brongersma. Zij maakte geen deel uit van een schrijversduo, maar schreef in haar bundel *De Bron-Swaan* onder andere lofgedichten op haar vriendinnen.

3.1 Op de afbeelding van Eliseen

De relatie tussen Titia Brongersma en Elizabeth Joly zal geanalyseerd worden aan de hand van het gedicht *Op de afbeelding van Eliseen*,⁶⁷ op eenzelfde manier als de gedichten uit *Lauwerstrijd*. Dit gedicht komt uit de door Brongersma zelf uitgegeven bundel *De Bron-swaan, of mengeldigten* uit 1686.

Het gedicht wordt door Lia van Gemert in *Women's Writing from the Low Countries* 'intensely erotic' genoemd, en zij vraagt zich af van welke aard Brongersma's verlangens

⁶⁷ Van Gemert 2010, p. 326.



zijn; gaat het hier om onbeantwoorde vriendschap of liefde?⁶⁸ Deze overweging is terecht, aangezien Brongersma in het gedicht een mannelijke lyrische 'ik' laat optreden, genaamd 'Cleonte', die wegdroomt bij een portret van 'Eliseen'. Het was echter gebruikelijk voor vroegmoderne dichters om vanuit een mannelijk personage te dichten wanneer zij petrarkistische lyriek schreven; zoals eerder vermeld werd er namelijk 'lacherig' gedaan over vrouwen die andere vrouwen ophemelden. In het Petrarkisme betreft het over het algemeen een mannelijke hoofdfiguur wiens liefde voor een onbereikbare vrouw onbeantwoord blijft, waardoor hij langzaam wegdwijnt. Dit was een dichtvorm die vanwege het mannelijk perspectief aanvankelijk alleen door mannelijke dichters werd gebruikt, maar gaandeweg maakten steeds meer dichters zich deze vorm eigen, waaronder dichteres Katherine Philips, zoals aangetoond door Harriëtte Andreadis.

Gedetailleerd laat Brongersma haar mannelijk hoofdpersonage Cleonte Eliseen aanschouwen: "(...) Eliseen, ik zie uw hals/'k zie oog, en lipjes roeren" (r.5-6). Cleonte is onder de indruk van haar gestalte, wat bevestigd wordt in regel 17: "Zo schoon zijt gij ha!". Het verlangen wordt onomstotelijk bewezen in regel 18 "In mijn verliefde ogen" en regel 21: "(...) gij zijt mijn herten lust". Dat hier niet het gebruikelijke 'hart' maar 'hert' wordt gebruikt (alsook in regel 14), hoort bij de vergelijking van Eliseen met de godin van de jacht Diana, die in klassieke mythologie vaak met een hert werd afgebeeld. Na Eliseen vergeleken te hebben met oorlogsgod Mars in regels 7-8: "(...) 't hoofd bevederd als/een Mars die krijg wil voeren.", besluit Cleonte dat zij toch meer gelijkenissen vertoont met de godin van de jacht: "Neen, neen gij zijt als een Diaan" (r.9). Er wordt beschreven hoe Eliseen naar liefde zoekt, zoals Diana haar geliefde Endymion wil opzoeken in de bergen (r. 10-14). De eigenschappen van Mars en Diana, beide strijdlustig, worden nog aangevuld door een Amazone te laten optreden in regel 15. Met woorden als "krijg" (r.8), "jagen" (r.10), "strijde" (r.16), "krachtig van vermogen" (beide r.20) doorrijgt Brongersma het gedicht met een beeld van overtuigende kracht. De schoonheid van Eliseen, die al genoemd werd in regel 17, neemt grotere vormen aan wanneer Cleonte zowel Helena, volgens de mythologie de mooiste vrouw ter wereld, en de schuimgodes (Venus, beeldschone liefdesgodin geboren uit schuim) voor haar opzij zet. Voor Cleonte is zij de enige winnaar, hij dicht haar 'de prijskroon' toe. Deze krans

⁶⁸ Van Gemert 2010, p. 321.



der overwinning doet sterk denken aan de lauwerkrans. Een opvallende passage vormen ten slotte de vier beginregels:

“Als ik mijn blikken opwaarts sla
om uw gestalt’ te meten,
zo dunkt mij dat ik verder ga,
en al uw doen kan weten,”

Terwijl Cleonte het portret van Eliseen bekijkt, voelt het voor hem alsof hij ‘verder’ gaat, waardoor hij al haar ‘doen’ kan weten. ‘Doen’ kan verwijzen naar de bezigheden van Eliseen, maar ook naar de toestand waarin zij verkeert. In de vertaling van Brenda Mudde wordt dit ‘verdergaan’ niet letterlijk vertaald, maar als volgt:

“Each time I raise my eyes and see
Your likeness there so true,
It seems to open up for me
And show all you can do.”

De afbeelding opent zich voor Cleonte, waardoor hij toegang krijgt tot informatie waar hij tot voor kort niet bij kon, hij wordt als het ware deel van de afgebeelde Eliseen, die nu niet meer tweedimensionaal is maar tot leven komt.

3.2 Resultaten

Om de aspecten van zielsvriendschap in dit gedicht te kunnen gronden, zal ik de analyse interpreteren als uitingen van de schrijfster, Brongersma, en laat de haar ingezette tussenfiguur Cleonte buiten beschouwing.

Genegenheid is één van de vereisten voor zielsvriendschap, en wordt in het gedicht op verschillende momenten duidelijk geuit. Of deze echter wederzijds is, is moeilijk aan te tonen, daar Elizabeth Joly geen gedichten over haar relatie met Brongersma geschreven heeft en er geen gegevens zijn over haar gevoelens jegens de dichteres. In petrarkistische gedichten is het echter gebruikelijk dat de liefde van de ik-persoon onbeantwoord blijft, dus in dat opzicht past het gebrek aan reactie van Joly binnen de dichtstijl.



In het gedicht komt naar voren dat beide vrouwen verlangen naar liefde; Brongersma doet dit met ‘verliefde ogen’ en Elizabeth in de vorm van jachtgodin Diana, die na het jagen haar geliefde op wil zoeken. Deze zinsneden lijken allebei meer op een romantische verhouding dan zielsvriendschap te duiden. Hoewel het mogelijk is dat Brongersma de petrarkistische dichtvorm inderdaad gebruikte om zichzelf achter een mannelijk personage te verschuilen en op deze wijze haar liefde aan Elizabeth als het ware ‘gecamoufleerd’ weer te geven, is het ook aannemelijk dat de dichteres dit als de enige manier zag om haar hevige vriendschapsgevoelens voor Joly op een maatschappelijk geaccepteerde manier te uiten. Hetzelfde werd namelijk al eens aangetoond door Harriette Andreadis met betrekking tot de gedichten van Katherine Philips; ook hier werd een mannelijke conventie overgenomen door een vrouwelijke dichteres om gepassioneerde gevoelens te uiten.⁶⁹ De hevigheid van haar affectie wordt door het ‘beeld van kracht’ dat in het gedicht naar voren komt nog sterker benadrukt. Of de ik-persoon ook dezelfde krachtige eigenschappen bezit als aan Elizabeth worden toegedicht, wordt uit het gedicht niet duidelijk; de ik-persoon observeert slechts. Brongersma toont weliswaar geen fysieke kracht, maar wel haar wilskracht alles voor deze vriendin opzij te willen zetten, zelfs figuren als Helena en Venus. Door het aanhalen van deze mythische figuren laat Brongersma tevens zien dat zij een geleerde en belesen vrouw is.

Tot slot is er nog het mysterieuze ‘dat ik verder ga’ in regel 3, waarin Brongersma de wens uitspreekt om ‘al Eliseens doen te weten’. Hoewel dit louter als lyrische dagdroom geïnterpreteerd kan worden, toont dit mijns inziens Brongersma’s verlangen om deelgenoot te worden van Joly’s doen en laten, of liever; haar geest. Zij doet meer dan slechts het portret bekijken, nee, zij gaat v^érder, en laat de afbeelding van Joly tot leven komen. Dit kan gezien worden als de samensmelting van zielen.

4. Conclusie

Dit onderzoek is tweeledig: ten eerste heeft hoofdstuk 1 de resultaten weergegeven van de zoektocht naar een passende definitie voor de term ‘zielsvriendschap’, die voor vrouwen in de vroegmoderne tijd belangrijk werd geacht. Met behulp van literatuur over vriendschap, relaties tussen vrouwen en relaties tussen vrouwelijke schrijfsters is

⁶⁹ Andreadis, p. 526



geconstrueerd dat zielsvriendschap een ‘ware vriendschap’ betreft, en dat zij de volgende eigenschappen bezit:

- Zij is ontstaan uit:
 - bij elkaar passende karakters;
 - wederzijdse genegenheid.
- Het is een ware, ideale vriendschap, waarin twee zielen of identiteiten samensmelten.

Hoewel de eigenschappen ‘genegenheid’ en ‘bij elkaar passende karakters’ in moderne vriendschappen vaak voorkomend of zelfs vanzelfsprekend zijn, waren zij dit in de zeventiende eeuw allerm minst; vriendschappen waren destijds voornamelijk gebaseerd op wederzijdse belangen, en de vriendenkring beperkte zich doorgaans tot naaste verwanten. Daarnaast draagt het aspect ‘samensmelting van zielen’, onder andere gevonden in de gedichten van Katherine Philips, bij aan de bijzondere aard van ‘zielsvriendschappen’.

Het tweede deel van dit onderzoek toetste de gevonden definitie door hem toe te passen op zeventiende-eeuwse gedichten van Cornelia van der Veer, Catherina Questiers en Titia Brongersma. De gedichten uit Questiers’ en Van der Veers bundel *Lauwerstrijd* vormden hierbij de centrale bron. De wederzijdse genegenheid spreekt hier uit de bewondering die ze voor elkaar hebben, en ook de eigenschappen die ze elkaar toedichten komen in grote mate overeen, vooral als het op de dichtkunst van de ander aankomt zijn ze unaniem lovend. Zo erg zelfs, dat de karakters of identiteiten van de vrouwen makkelijk door elkaar gehaald zouden kunnen worden. Hoewel ze zelf nergens een metafoor van ‘zielsversmelting’ gebruiken, is het duidelijk dat zij in karakter en bewondering voor de ander overeenstemmen. Daar de vriendinnen het niet eens kunnen worden over de bestemming van de krans, biedt de passage waarin Questiers haar vriendin verzoekt te mogen ‘schuilen onder de krans’ wat mij betreft uitkomst: de begaafde dichters mogen de prijskroon delen. Afgaand op de informatie die de geanalyseerde teksten bieden, is de term ‘zielsvriendschap’ desalniettemin slechts ten dele op hun relatie van toepassing.

Waar de gedichten in *Lauwerstrijd* voornamelijk de dichtkunst loofden, is de bewondering in Brongersma’s gedicht op Elizabeth Joly volledig aan laatstgenoemde zelf gericht, en komen die gevoelens zelfs heftiger naar voren dan bij Questiers en Van der Veer. Brongersma toont genegenheid en vergelijkt haar vriendin met verschillende



mythische figuren. Aangezien deze gevoelens in het gedicht door tussenpersoon 'Cleonte' worden geuit, is het moeilijk te bepalen in hoeverre Brongersma's eigen karakter bij dat van Joly past. Binnen de petrarkistische dichtkunst sluiten de rollen echter perfect op elkaar aan; Brongersma als de naar vriendschap hunkerende ik-figuur, en Joly als de onbereikbare ontvangster van haar genegenheid. Het verlangen van Brongersma naar 'éénwording' met Joly blijkt uit de zinsnede 'dat ik verder ga'. Vervolgens wordt de ik-persoon deelgenoot van Joly's geest, of beeldt zich dit in ieder geval in. Naar aanleiding van deze tekstanalyse is de definitie van zielsvriendschap is in zoverre op deze relatie van toepassing, dat, hoewel er geen informatie beschikbaar is over Joly's gevoelens jegens Brongersma, de dichteres zeker een vriendschap van de ziel met deze vrouw nastreefde.

5. Discussie

Met dit onderzoek is een relatie tussen vrouwen onderzocht die voorheen niet de aandacht heeft gekregen die zij verdiende, namelijk zielsvriendschap. Zij overstijgt de in de zeventiende-eeuw gebruikelijke vriendschapsvorm, maar is niet te spiegelen aan tribadisme. Zoals uit de conclusie blijkt, is de definitie voor zielsvriendschap, niet altijd één-op-één toepasbaar. Een groter corpus zou hierover meer duidelijkheid kunnen bieden, maar zoals gezegd was het vinden van bronnen waarin vrouwen verslag doen van hun vriendschappen die niet op maatschappelijk nut gebaseerd waren, een lastige opgave. Dit onderzoek richtte zich uitsluitend op poëzie, maar bij een soortgelijke studie waarin proza centraal staat, zou in de toekomst gekeken kunnen worden naar *Het land, in brieven* van E.M. Post waarin twee vriendinnen met elkaar corresponderen.

De besproken dichtresses in dit onderzoek vonden in de lyriek een manier om uiting te geven aan hun gepassioneerde gevoelens jegens elkaar; iets wat hiervoor nog niet of nauwelijks gedaan werd, en tot welke gevoelens zij ook niet altijd in staat werden geacht. Dat zij dat hier hebben aangedurfd, is te zien als een stap in de lange weg naar vrouwelijke emancipatie in de literatuur. Opvallend is dat zij hebben gekozen voor mannelijke schrijfconventies; Brongersma koos voor het Petrarkisme en de manier van dichten van Questiers en Van der Veer was eerder te vinden bij P.C. Hooft en Constantijn Huygens. Hoewel zij door middel van deze vormen de genegenheid aan hun vriendinnen konden tonen, vallen deze overwegingen ook te interpreteren als het 'zich aanpassen



aan de mannelijke conventies', om zo aansluiting te vinden in de mannelijke wereld van dichters.

Dit onderzoek doet geen uitspraken over het belang van het hebben van zielsvriendinnen, terwijl dat oorspronkelijk de aanleiding voor de onderzoeksvraag was. Het belang van relaties en het duiden van de rol daarvan in het dagelijks leven is echter een gecompliceerd thema voor onderzoek, waarbij wederom het probleem van 'gebrek aan bronnenmateriaal' komt kijken. Dit zou een onderwerp voor toekomstig onderzoek kunnen zijn, waarbij tevens zielsvriendschap tussen mannen onderzocht zou kunnen worden. Bovendien is het interessant om relaties tussen Nederlandse schrijfsters te vergelijken met die van schrijfsters elders in Europa; de gedichten van Katherine Philips vormen hiervoor een uitstekend uitgangspunt.



Bibliografie

- Andreadis, H.** „Re-Configuring Early Modern Friendship: Katherine Philips and Homoerotic Desire.” *SEL Studies in English Literature 1500-1900* (The Johns Hopkins University Press) 46, nr. 3 (2006): 523-542.
- Dorleijn, G., en E. van Boven.** *Literair Mechaniek: inleiding tot de analyse van verhalen en gedichten*. Bussum: Coutinho, 2003.
- Encyclo.** *Encyclo*. 2012. www.encyclo.nl (geopend februari 05, 2013).
- Everard, Myriam.** „Tribade of zielsvriendin.” *Groniek* (Stichting Groniek) 16, nr. 77 (1982): 16-20.
- Gemert, L. van.** „Hiding behind words? Lesbianism in 17th-century Dutch poetry.” *Thamyris. Mythmaking from past to present*. 2, nr. 1 (1995): 11-44.
- . *Women's writing from the Low Countries 1200-1875*. Amsterdam: Amsterdam University Press, 2010.
- Grabowsky, E.** „Katharina Lescaijle (1549-1711) en de "vrouwenzucht". Schijn of werkelijkheid?” *Mededelingen van de Stichting J.C. Weyerman* 23, nr. 2 (2000): 65-79.
- Instituut voor Nederlandse Lexicologie.** *De Geïntegreerde Taal-Bank*. 2 juli 2010. <http://gtb.inl.nl> (geopend april - juli 2013).
- Jeu, A. de.** *"t spoor der dichtersessen": Netwerken en publicatiemogelijkheden van schrijvende vrouwen in de Republiek (1600-1750)*. Hilversum: Verloren, 2000.
- Kooijmans, Luuc.** *Vriendschap en de kunst van het overleven in de zeventiende en achttiende eeuw*. Amsterdam: Uitgeverij Bakker, 1997.
- Meijer, M.** „Vrome en geleerde hartsvriendinnen in de achttiende eeuw in Nederland.” In *Onder mannen, onder vrouwen. Studies van homosociale emancipatie.*, door M. Duyves, G. Hekma en P. Koelemij, 167-181. Amsterdam: SUA, 1984.
- Plato.** „Symposion.” In *Platoon Verzameld Werk - deel 1 -*, door Plato, Vertaler: Amsterdam School Voor Filosofie. Amsterdam: Stichting Ars Floreat, 2010.
- Post, Elisabeth Maria.** *Het land, in brieven*. 4e druk. Amsterdam: Johannes Allart, 1792.
- Questiers, Catharina, en Cornelia van der Veer.** *Lauwer-stryt*. Amsterdam: Adriaen Venendael, 1665.
- Schenkeveld-van der Dussen, M.A.** *Met en zonder lauwerkrans: schrijvende vrouwen uit de vroegmoderne tijd 1550-1850*. Amsterdam: Amsterdam University Press, 1997.
- Smits-Veldt, B.M.** *In een web van vriendschap: brieven van Nederlandse vrouwen in de zeventiende eeuw*. Amsterdam: Querido, 1999.



Sneller, A. Agnes, en Olga van Marion. *De gedichten van Tesselschade Roemers.*

Hilversum: Verloren, 1994.

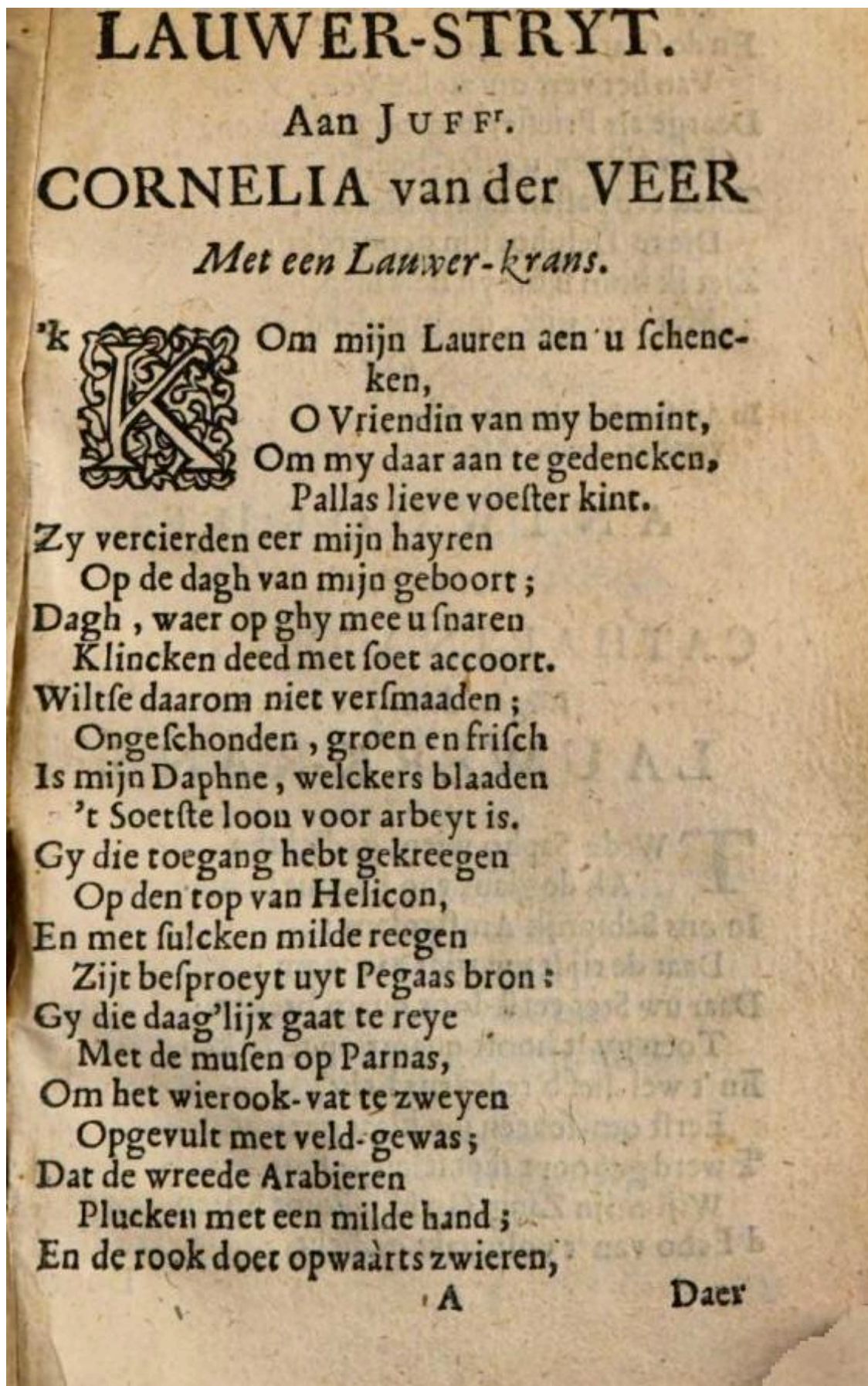
Spies, Marijke. „Oudejaarsavond 1675: Cornelia van der Veer schaduwet Katharina Lescaijle als deze van het huis van haar vriendin Sara de Canjoncle naar dat van haar zuster gaat. Het vrouwelijk aandeel.” In *Nederlandse Literatuur, een Geschiedenis*, door M.A. Schenkeveld-van der Dussen e.a., 282-287. Groningen: Nijhoff, 1993.

Zenner, Eline, Dirk Speelman, en Dirk Geeraerts. „Cognitive Sociolinguistics meets loanword research: Measuring variation in the success of anglicisms in Dutch.” *Cognitive Linguistics* 23, nr. 4 (2012): 749-792.



Bijlage 1: Aan juffr. Cornelia van der Veer, Met een Lauwerkrans en Antwoordt:

Aan Juffr. Catharina Questiers, Wegens haar gevond'ne Lauwerk-rans: origineel.





2 Lauwer-Itrijdt.

Daar Apollos Offer brand,
En de swarte altaaren rooken
Van het vers ontzielde Vee;
Daarge als Priesterin moogt stookten,
En voldoen u offer-bee.
Zulck een passen Laure blaaden,
Die te Delphos sijn gequeect;
Ziet ik kom u breyn beladen
Met dees gift, die brandend spreekt.

Catharina Questiers.

In Amsterdam den 22. No-
vember, Anno 1662.

A N T W O O R D T :

Aan Juffr.

CATHARINA QUESTIERS,

Wegens haar gevond'ne

LAUWERK-RANS.

TWede Sapho wiens gedichten
Als de glans van Phebus lichten,
In ons Schiprijk Amsterdam:
Daar de tijdt uw tijdt aan nam;
Daar uw Ster eerst door quam breken;
Toen gy 't hoeft quamt op te steken,
En 't wel-liefb're levens licht
Eerst om-scheen uw klaar gezicht.
'k werd genoopt met scherpe sporen,
Wijl mijn Zang-Goddin komt horen
d'Echo van 'r volmaakt gedicht

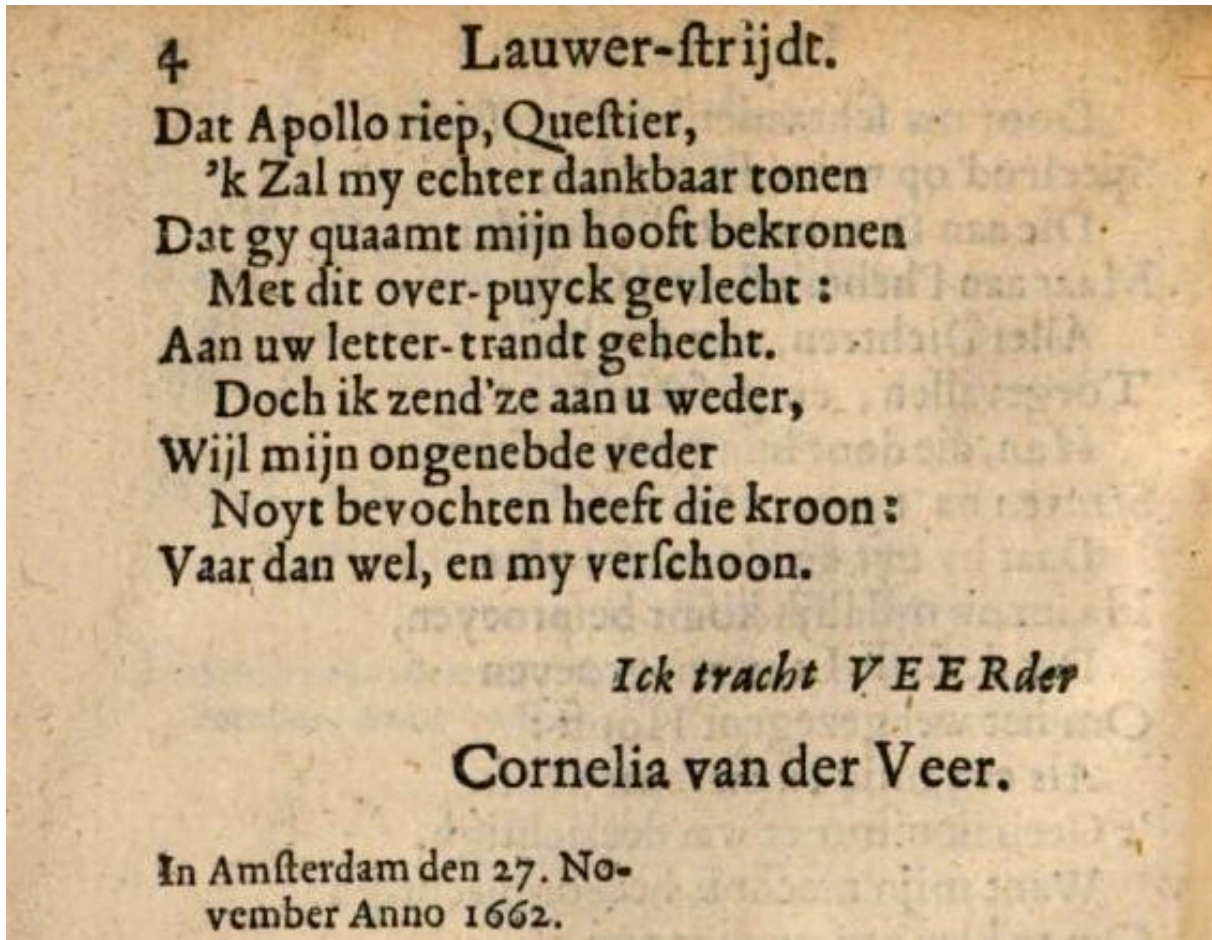
Door



Lauwer-strijdt. 3

Door uw schrandere breyn gesticht :
Speelend' op wel eedle Bladen,
Die aan Boxvoet noch Nayaden
Maar aan Phebus, als een Godt
Aller Dichtren, zijn ten lot
Toegevallen, en geschonken
Hun, die door hun yver vonken
Streven na 't getopt Parnas,
Daar hy uyt de Henghste-plas
Haar zoo mildlijk komt besproeyen,
Dat de frisse Lauwren groeyen
Om het wel gezegent Hooft :
Als een mild en dierbaar Ooft.
't Geen ik nimmer was deelachtigh,
Want mijn macht is heel onmachtigh
Om te klav' ren op dien top,
Waar van dat gy drop op drop
Door een ingeboren yver,
Uyt dien Kristalijne Vyver
In uw dichtent Dicht-Vat haalt ;
Waar op Y en Amstel praalt.
Zulk een passen Lauwerieren,
Daar gy komt mijn Hooft mee zieren ;
Want mijn plomp en slegte toon
Is onwaardich d'eedle Kroon,
Wijl ik nimmer 't nat quam smaken
Uyt de Bron die d'Henghst kon maken
Van hem, die Andromeda
Lofsten voor verderfen schaa.
'k Weet wanneer men ook gingh vragen
Aan 't Orakel, wie zal dragen
d'Eedle Krans van Lauwerier ?

A 2 Dat



Bijlage 2: Antwoordt: Aan Juffr. Catharina Questiers, Wegens haar gevond'ne Lauwerk-rans: transcripten inclusief noten en verantwoording herspelling, door Ilona Smolders.

Aan Juffr. Cornelia van der Veer

Met een Lauwer-krans

'k Kom mijn Lauren aan u schenken,

O Vriendin van mij bemind,

Om mij daar aan te gedenken,

4 Pallas lieve voester kind.⁷⁰

Zij versierden eer mijn haren

⁷⁰ Pallas Athena was de Griekse godin van de wijsheid. Questiers bedoelt dat Van der Veer door de wijsheid gevoed is. Tevens waren zowel de godin als Van der Veer de 'eeuwige maagd': Van der Veer zei ooit dat ze 'door haar kinderen in de vorm van verzen te baren haar maagdelijkheid niet verloor. (Schenkeveld-van der Dussen, p.354)



Op de dag van mijn geboort;
Dag, waar op gij mee⁷¹ uw snaren
8 Klinken deed met zoet akkoord.
Wilt ze daarom niet versmaden;
Geschonden, groen en fris
Is mijn Daphne,⁷² welkers bladen
12 't Zoetste loon voor arbeid is.
Gij die toegang hebt gekregen
Op den top van Helicon⁷³
En met zulke milde⁷⁴ regen
16 Zijt besproeid uit Pegaas' bron⁷⁵:
Gij die daaglijks gaat te reie⁷⁶
Met de muzen op Parnas⁷⁷,
Om het wierook-vat te zweien
20 Opgevuld met veld-gewas;
Dat de wrede Arabieren
Plukken met een milde hand;
En de rook doet opwaarts zwieren,
24 Daar Apollo's offer brandt,
En de zwarte altaren roken
Van het vers ontzielde Vee;
Daar je als Priesterin mag stoken,
28 En voldoen u offer-bee.
Zulk een⁷⁸ passen Laure bladen,
Die te Delfos fijn gekweekt;
Ziet ik kom u brein beladen

⁷¹ Meer; later.

Van der Veer schreef wel eens gedichten op Questiers' verjaardag.

⁷² Nimf uit de Griekse mythologie. Haar naam betekent 'laurier'.

⁷³ De dichtersberg waar Apollo en zijn muzen zetelden.

⁷⁴ Zacht; rijkelijk.

⁷⁵ De bron van inspiratie op de berg Helicon. Volgens de mythe ontstaan uit de hoefslag van de hengst Pegasus (Van Gemert 2010, p.292)

⁷⁶ Een rij mensen, zangers. In toneel bezingt de 'rei' de gebeurtenissen tussen scènes.

⁷⁷ Berg gewijd aan Apollo en zijn muzen.

⁷⁸ Aan Van der Veer



32 Met dees gift, die brandend spreekt.

Catharina Questiers.

In Amsterdam den 22. November, anno 1662.

Antwoordt:

Aan Juff. Catharina Questiers,

Wegens haar gevonden Lauwerkrans

Tweede Sappho⁷⁹ wiens gedichten
Als de glans van Febus⁸⁰ lichten,
In ons Schiprijk Amsterdam:
4 Daar de tijd uw tijd aan nam;
Daar uw Ster eerst door kwam breken;
Toen gij 't hoofd kwam op te steken,
En 't welliefbare⁸¹ levenslicht
8 Eerst⁸² omscheen uw klaar⁸³ gezicht.
'k werd genoopt⁸⁴ met scherpe sporen
Wijl mijn Zang-Godin komt horen
De Echo van 't volmaakt gedicht
12 Door uw schrande⁸⁵ brein gesticht:
Spelend op weledele bladen⁸⁶,
Die aan Boksvet noch Najaden⁸⁷
Maar aan Febus, als een God
16 Aller dichters, zijn ten lot

⁷⁹ Lyrische dichteres uit het antieke Griekenland, ook wel de 'tiende muze' genoemd.

⁸⁰ Apollo, zonnegod.

⁸¹ dierbare

⁸² voor het eerst

⁸³ helder; stralend.

⁸⁴ Geprikt; betast; aangespoord.

⁸⁵ scherpzinnig

⁸⁶ laurierbladen

⁸⁷ aan Boxvet noch Najaden: aan saters noch aan waternimfen



- Toegevalen⁸⁸, en geschonken
Hun⁸⁹, die door hun ijver vonken
Streven na 't getopt Parnas,⁹⁰
20 Daar hij uit de Hengste-plas⁹¹
Haar zo mildelijk⁹² komt besproeien
Dat de frisse Lauren groeien
Om het wel gezegend Hooft:
24 Als een mild en dierbaar Ooft⁹³.
't Geen ik nimmer was deelachtig⁹⁴,
Want mijn macht is heel onmachtig
Om te klavren⁹⁵ op dien top,
28 Waar van dat gij drop⁹⁶ op drop
Door een ingeboren ijver,
Uit dien Kristalijne Vijver⁹⁷
In uw dichtend Dicht-vat haalt;
32 Waar op IJ en Amstel⁹⁸ praalt
Zulk een⁹⁹ passen Lauwerieren
Daar gij komt mijn Hoofd mee sieren;
Want mijn plomp en slechte toon
36 Is onwaardig de edele Kroon,
Wijl ik nimmer 't nat kwam smaken
Uit de Bron die de Hengst kon maken
Van hem¹⁰⁰, die Andromeda
40 Losten¹⁰¹ voor verderf en scha¹⁰².

⁸⁸ ten deel gevallen

⁸⁹ aan hun

⁹⁰ De zeer ijverigen willen de berg Parnas bereiken

⁹¹ Fontein van Pegasus

⁹² rijkelijk

⁹³ Vruchten; fruitboom.

⁹⁴ Ik maakte er nooit deel van uit

⁹⁵ klauteren

⁹⁶ druppel

⁹⁷ inspiratiebron (van Pegasus)

⁹⁸ 't IJ en de Amstel; verwijzen naar Amsterdam

⁹⁹ Aan Questiers

¹⁰⁰ Perseus, eigenaar van Pegasus. Hij redde Andromeda van de offerdood.



- 'k Weet wanneer men ook ging vragen¹⁰³
Aan 't Orakel, wie zal dragen
De Edele Krans van Lauwerier?
44 Dat Apollo riep, Questier,
'k Zal mij echter dankbaar tonen
Dat gij kwam mijn hoofd bekronen
Met dit overpuik¹⁰⁴ gevlecht:
48 Aan uw lettertrant gehecht
Doch ik zend ze aan u weder,
Wijl mijn ongenebde veder¹⁰⁵
Nooit bevochten heeft die kroon:
52 Vaar dan wel, en mij verschoon.

Ick trach VEERder

Cornelia van der Veer.

In Amsterdam den 27. November, anno 1662.

Verantwoording herspelling:

Woorden naar moderne spelling overgezet indien dit geen consequenties had voor het metrum en rijmschema.

Voorbeelden:

Ee wordt e, aa wordt a, etc. (i.e. reegen wordt regen, versmaaden wordt versmaden)

S wordt z (i.e. selve wordt zelve)

T wordt d (indien grammaticaal nodig: bemint wordt bemind)

X wordt ks (daag'lijx wordt daaglijks)

Y wordt ei, ij of i (reye wordt reie, yver wordt ijver, besproeyen wordt besproeien)

¹⁰¹ aflossen; verlossen.

¹⁰² Schade; schande

¹⁰³ "Ik weet, dat wanneer iemand aan het Orakel zou vragen..."

¹⁰⁴ heel goed

¹⁰⁵ ongenebt; zonder snavel. De veer van Van der Veer heeft geen snavel, en zij volgens haarzelf nooit gevraagd om de lauwerkrans.



Sch wordt s (Frisch wordt fris)

ck wordt nk (klincken wordt klinken)

Ae wordt aa (aen wordt aa)

C wordt s (vercierden wordt versierden)

Gh wordt g (dagh wordt dag)

Cc wordt kk (akkoort wordt akkoord)

Uy wordt ui (uyt wordt uit)

Verwijdering van koppelteken (wierook-vat wordt wierookvat)

Qu wordt kw (gequeeckt wordt gekweekt)

Ph wordt f (Delphos wordt Delfos)

Z wordt s (zieren wordt sieren)



Bijlage 3: Apollo's oordeel aan Juffr. Cornelia van der Veer en Tweede verleg aan Juffr. Catharina Questiers, herspelde versie uit: *Women's Writing from the Low Countries*

Apollo's oordeel aan Juffr. Cornelia van der Veer

Neen, Febus' priesterin*, mij passen geen laurieren;
mijn vaarzen zijn te zwak, zij hebben kracht noch spieren,
om op den top van 't wijd-beroemde Helicon*
te klauteren; veel min, dat ik uit Pegaas' bron*
5 Mijn dorst zo dikmaals laafde, als het mij zelve lustte.
'k Zag 't heilig maagdental van verre maar, en kuste
eerbiedelijk de stee, waar hare voetzool stond:
indien ik smekend mocht verwerven, dat mijn mond
met enen druppel door Thalia* wierd begoten;
10 'k verhief uw lof* zo hoog, dat zij haar kruin zou stoten
aan 't helder starren-dak: nu schijnt dit mij ontzeit.
Ik kruip maar waar gij gaat*, ik ga maar waar gij zweet*
met uwe wieken door de hoge hemeltransen.
'k Zag Delos* wel, maar in 't verschiet, met al zijn glansen:
15 en zo ik naadren wou met mijn onheilge voet,
kwam Febus' priester mij van verre in 't gemoet:
ik stond al bevend door verbaasdheid opgetogen.
Hij sprak: Wat zoekt gij hier, wiens al te zwakke ogen
nog* onvermogens zijn dit helder licht te zien?
20 Ik antwoordd' sidderend: Laat mij die gunst geschiên,
dat ik de Godspraak op mijn beê mag antwoord vragen;
'k wist garen, wie van ons de lauwer-kroon mag dragen
in 't bloeiend Amsterdam: mits elk die eer ontzeit*.
Hij sprak: Sta stil, dat u de voet niet verder leidt
25 als waar de wufte wind de as van 't altaar jaagde,*
niet verder is 't verlof voor leken; wat gij vraagde,
zal ik het hemels oog zo daadlijk doen verstaan.
Mits is hij weder in het heiligdom gegaan,



30 daer 't heerlijk welfsel met de gouden lier behangen
en boog en koker pronkt*: ik brandend door verlangen
hoor endlich met gedruis een stem, die roept: Dees eer
die zij alleen gegund mijn dicht-ster Van der Veer.
Dees stem die galmde, en klonk door al de tempelbogen
35 en 't groene lauwerwoud. Nu ben ik niet bedrogen,
de godspraak komt hier met mijn oordeel overeen.
Zo sprak ik: Derft gij nog voor Themis' vierschaar* treen,
en wilt gij deze uw eer hertnekkig nog verzaken?
'k Zal met de last* des Gods mij zelve starrek maken,
en roepen 't Negental van 't vrolijk Helicon
40 tot mijn getuigen: vrouw' Astraea* zal de zon
en d'andere godheên bij haar heilig woord geloven.
U komt ze* toe; geen nijd zal u daarvan beroven.
Gun mij, dat ik bij u daaronder schuilen mag.
'k Zal daarvoor dankbaar zijn tot aan mijn laatsten dag.

-
- 1 priesteres van Apollo, beschermheer van de muzen (Van der Veer)
3 de dichtersberg
4 de bron op de dichtersberg, ontstaan uit de hoefslag van de hengst Pegasus
9 muze van het (in de literaire rangorde tamelijk lage) blijspel
10 de lof op Van der Veer
12 loopt; vliegt
14 heilig Grieks eiland voor Apollo, dat door gewone stervelingen niet betreden mag worden.
Mogelijk verwacht Questiers het met Delfos (Delfi), waar ook een heiligdom voor Apollo
was (see l. 36)
19 toch
23 omdat we elk die eer weigeren
25 nl. wanneer er aan Apollo geofferd wordt
29-30 de traditionele attributen van Apollo
36 de rechtbank van Themis, godin van de gerechtigheid; Themis zetelde vóór Apollo in
Delphi (see l. 14)
38 opdracht
40 godin van het recht, dochter van Zeus en Themis, als sterrenbeeld aan de hemel te zien
42 nl. de lauwerkrans



Tweede verleg aan Juffr. Catharina Questiers

Ik ben onwaard den dienst van hem die lauwerieren
in plaats van Dafne kust*; uw vaarzen hebben spieren,
en aders vol van merg, waardoor gij Helicon*
beklautert met vermaak; schoon dat gij zegt die bron*
5 te hebben nooit gesmaakt tot koeling voor uw lusten;
maar dat gij slechts de stee der muzen voetzool kusten,
eerbiedig daar weleer haar zoet gezelschap stond.
Ei! veinst niet voor de goôn; met wensing dat uw mond
slechts met een druppel door Thalia* wierd begoten:
10 ondankbaarheid heeft eer* der goden gunst verstoten,
en nimmer hun gezag aan u een drup ontzeid.
't Geen middagklaar vertoont wijl gij uw wieken zweit*
zo hoog als Dedalus* door d' heldre hemeltransen,
daar ik starogend sta wanneer uw schitterglansen
15 mij stralen in 't gezicht; en mijn t' onheilge voet
uw spoor niet volgen derf. Hoe zou dan mijn gemoed
dees eedlen dichterskroon (te Delfos opgetogen*)
in 't groene lauwerwoud met mijn te duistre ogen
gelijk een eigen gift omhelzen en bezien?
20 Dees overgrote eer die moet aan u geschiên;
schoon dat gij zegt dat gij 't orakel kwaamt te vragen
door Phebus' priester, die het offervee gaat dragen
naar 't zwart beroekt altaar; 't geen leken is ontzeid;
dat wordt hier door mijn veer op 't minst niet wederleid;
25 maar wijl gij achter stond waar d' as van 't altaar jaagde,
terwijl de priester aan de blonde god dit vraagde:
Wie zal de lauwerkroon? Zo hebt gij straks verstaan
dat z' aan mij blijven zou: maar dat 's verkeerd gegaan
door d' hoornen poorten* die met zwiersel zijn behangen.
30 Wat mocht gij toch vergeefs staan haken met verlangen
daar gij nog 't onrecht hebt verstaan dees twijfel-eer:
die aan uw zijde blijft en niet aan Van der Veer.
Terecht is z' u dan eerst om 't schrander brein gebogen.
Neen, leidd' ik mij die toe, ik vond mijn reis bedrogen.



35 De godspraak komt hierin met u niet overeen;
schoon dat gij zelver wilt met mij ter vierschaar treên
voor Themis' godlijkheid*: omdat ik nog verzake
den lof der lauwrenkroon; 'k zal mij nog sterker maken
40 't orakel roept, sprak hij, Questiers die als een zon
in Gijsbregts koopstad* praalt, die wil u doen geloven
dat ik de krans u schenk; maar neen, gij zoudt ontroven
'tgeen haar alleen behoort. Waarop ik zeggen mag
de lauwer voegt Questiers gelijk de zon den dag.

Ick tragt VEERder

-
- 1-2 nl. Apollo; hij achtervolgde Dafne, maar toen hij haar wilde kussen, veranderde zij in een laurierboom (Ovidius, *Metamorfosen* bk I, 452-567)
- 3 dichtersberg
- 4 de Pegasusbron op de dichtersberg
- 9 muze van het blijspel, dat in de literaire rangorde tamelijk laag stond
- 10 al eerder
- 12 uitslaat
- 13-16 Daedalus maakte voor hem en zijn zoon Icarus vleugels van was, waarmee ze uit het labrynt op Kreta konden wegvliegen (Ovidius, *Metamorfosen* bk VIII, 183-235).
Van der Veer klaagt dat ze Daedalus' (Questiers') spoor niet kan volgen
- 17 in Delphi opgedoken
- 28-29 Questiers heeft het antwoord van het orakel verkeerd verstaan, het werd vervormd door de met laurier omkranste tempelbogen; in plaats van 'Van der Veer' meldde het orakel dus 'Questiers'
- 36-37 naar de rechtbank van de godin Themis, die over een goede rechtsorde waakt; Themis zetelde vóór Apollo in Delphi
- 39 de priester van Apollo
- 41 Amsterdam

Bijlage 4: Op de afbeelding van Eliseen, herspelde versie uit: *Women's Writing from the Low Countries*

Op de afbeelding van Eliseen

Op 't gezicht van de afbeelding van Eliseen

Cleonte aan Eliseen

Toon: Air

Als ik mijn blikken opwaarts sla
om uw gestalt' te meten,



zo dunkt mij dat ik verder ga,
en al uw doen kan weten,
5 want, Eliseen, ik zie uw hals,
'k zie oog, en lipjes roeren
zo 't schijnt, en 't hoofd bevederd als
een Mars die krijg wil voeren.
Neen, neen gij zijt als een Diaan,
10 wanneer ze moe van 't jagen
wil naar 't gebergt van Latmus gaan
om daar naar haar behagen
Endymion te zoeken, waar
haar hert leit in geklonken,
15 of als een Amazoon die haar
ten strijde op doet pronken.
Zo schoon zijt gij ha! Eliseen
In mijn verliefde ogen,
Ik wissel voor u geen Heleen
20 hoe krachtig van vermogen,
neen, neen gij zijt mijn herten lust,
de schuimgodes moet wijken,
uw schets stelt het gedacht in rust,
gij zult de prijskroon strijken.